

ODPRTA TRIBUNA

Problemi narodnih manjšin

Dne 30. in 31. marca je bil v okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti vsejugoslovanski simpozij na temo naših narodnih manjšin v sosednjih državah. Udeležili so se ga predstavniki vseh jugoslovanskih akademij (razen prištinske) in poznavalci izmed Slovencev iz Italije in avstrijske Koroške. S tega pomembnega simpozija, ki je z referati in razpravo zajel vso raznovrstno problematiko manjšinskega življenja, od zgodovinske, politične do šolske in znanstvene, objavljamo dva izmed najbolj tehničnih referatov in krajšo, tematsko zaokroženo razpravo, ki so blizu tudi širšemu krogu bralcev Sodobnosti.

Ur.

Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti

Bogo
Grafenauer

Za začetek je potrebna kratka opredelitev pojma narodnostna manjšina (tudi narodnostna skupina, etnija – naša zakonodaja uporablja izraz »narodnost«, ki pa je dvoumen, saj pomeni v slovenščini »pripadnost /kateremukoli/ določenemu narodu: ... biti slovenske, srbske narodnosti«, Slovar SKJ II, 984). Seveda pa je taka narodnostna skupina v dvojnem razmerju. Z ene strani je del kakšne večje narodnostne skupine, matičnega naroda, od katerega pa je ločen z državno mejo, z druge pa je posebna opazna skupnost v svoji državni skupnosti ali okolici.

V razmerju do matičnega naroda je torej manjšinska skupnost samo del večje celote, *naroda*, ki ga opredeljujem kot »zgodovinsko izoblikovano stalno skupnost ljudi, ki jo združujejo – v različnih povezavah in z različno močjo posameznih dejavnikov – skupni jezik, domovinsko ozemlje, zgodovinski spomin, določene oblike kulturne in gospodarske povezanosti in zlasti zavest skupnosti (narodna zavest) in volja do skupnega življenja«. (Ne uporabljam definicije iz druge in tretje izdaje Speransa, ki je samo opis postanka naroda, ne pa opredelitev tega pojava: tega mi ni treba utemeljevati, ker sem vzroke za svojo sodbo že povedal v oceni Speransa /Zgodovinski časopis 24, 1970, 312-333, in v ponatisu 1988/, pa tudi v svoji diskusiji na Trinajstem sklicu Plenuma kulturnih delavcev OF 1985 o temi Skupni slovenski kulturni prostor, 1986, str. 164–171, in še kje drugje.) Gledano

z druge strani gre za posebne *dele prebivalstva, ki se ločijo (ali razlikujejo) od večine* po določenih narodnostnih posebnostih – jeziku, šegah, kulturi, včasih veri – in v njihovem smislu poudarjajo svojo narodno samobitnost; v opredelitvah se večkrat izrecno poudarja, da gre za relativno pomembne skupine prebivalstva, ki hočejo ohraniti svoje narodnostne (jezikovne itd.) posebnosti in ki so na prizadetem ozemlju domačini (po presoji državljanstva, zemljepisni povezanosti naseljenosti, na prizadetem ozemlju ukoreninjeni po dolgotrajnosti naseljenosti in pod.), ne pa priseljenci na drugo državo (ali domovinsko) ozemlje; mogli bi reči, da gre za zgodovinsko zrasle skupine prebivalcev in ne za raztresene ekonomske migrante iz najnovejšega časa.

Tudi sam se bom v svoji obravnavi držal navedenih kriterijev, ker moremo le zanje uporabljati izraz narodnostna skupina, manjšina ali celo »narodnost« (individualnih ekonomskih migrantov ni mogoče obravnavati s temi kriteriji). Pri teh vprašanjih se opiram na študije o manjšinah (narodnostnih skupinah) v Evropi vzhodno od meja Sovjetske zveze in Turčije. Turčija teh manjšin sploh ne priznava in jih v nekaj primerih fizično uničuje (Armenci in Kurdi) ali pa z migracijami bistveno spreminja naseljitveno strukturo mešanih ali spornih ozemelj (prim. severni Ciper). Sovjetska zveza vprašanje sicer teoretično priznava in celo dokazuje, da ga je ustavno in pravno v celoti rešila, vendar je v resnici veljavo narodnega organizacijskega načela izničila s stališč razrednega internacionalizma in s tega stališča z velikimi migracijami bistveno spremenila etnično strukturo nekaterih strnjenih etničnih področij (1940 na pravno sporen način pridruženih baltskih držav z doseljevanjem velikega števila velikoruskega prebivalstva, npr. pri krimskih Tatarih pa z njihovo preselitvijo in razselitvijo), v oporeki s tem načelom pa je tudi uveljavljanje ruskega jezika na škodo manjših narodov in narodnih skupin v kulturnem življenju, upravi in podobnih življenjskih oblikah. Pojavi te vrste se celo še širijo in to delno prav v državah, v katerih žive tudi manjšine jugoslovanskih narodov (prim. Bolgarijo, Romunijo, Albanijo in Grčijo).

Na omenjenem ozemlju Evrope je po popisu v priročniku Federalistične unije evropskih narodnostnih skupin (FUENS) iz l. 1970 (zbirka ETHNOS 8, Wien – Stuttgart) 10 držav (večinoma med okr. 100.000 in okr. 300.000, v številu nekaj milijonov segata med njimi le Irska in Portugalska) brez manjšin, v drugih 22 državah pa je naštetih 79, pri čemer gre seveda za kombinacijo narodov in njihove razdeljenosti po državah – razdeljenih narodov je torej manj, njihovih delov pa vendarle več, kot jih kaže ta popis (slovenske skupine so npr. omenjene v Avstriji in Italiji, ne pa na Madžarskem).

Problem metode pri preučevanju manjšinskih etničnih skupnosti je prirodno usmerjen predvsem v tri vprašanja: etnična identifikacija prebivalstva, kvantifikacija podatkov o njem in vprašanje oblik kulturnega in gospodarskega življenja (pa z področje spadajo seveda tudi problemi integracije in akulturacije z večinskim prebivalstvom). Razlike v obravnavanju teh vprašanj in zlasti uspehi in težave tega raziskovanja so odvisni tudi od nekaterih tipoloških razlik razvoja narodov in narodnostnih skupin v različnih velikih predelih Evrope (prekoračitev tega okvira bi nas postavila pred povsem nova in drugačna vprašanja tega področja).

Kot izhodišče je seveda treba reči, da se začenja oblikovanje današnjih evropskih narodov od tkim. preseljevanja narodov naprej in da je zvezano

z večkratnim prekrivanjem različnih etničnih plasti in njihovim medsebojnim mešanjem. Za vsak evropski narod kaže ta pojav tako študij njihove zgodovine nastajanja, njihove telesne (antropološke) sestave, njihovega jezika, da ne govorimo o civilizaciji in kulturi, kjer potujejo oblike in sestavine že zgodaj po vsej Evropi (kot kažejo npr. tudi motivi ljudskih pesmi in pripovedk). Razlike so le relativne, ker se vsaj fizična mešanja prebivalstva manj uveljavljajo v kakih izrazito prometnim vezem odmaknjenih predelih; razen v zelo obrobnih predelih kontinenta na skrajnem severu ali v obsežnih gorovjih seveda ne gre za večja področja. Vsako povezovanje v smislu vsaj pretežnega izvora le iz ene antične etnične korenine je le mit, ki more postati tudi nevarno orodje globokih družbenih in političnih zablod (prim. le različne rasne in podobne teorije in njihov vpliv).

V resnici se oblikujejo v Evropi narodnostne skupnosti postopno, vendar v dveh nekoliko različnih oblikah. Na večini te celine prevladuje tip tako imenovanega »jezikovnega« naroda, se pravi skupnosti z istim književnim jezikom ter kodificiranim pogovornim (odrskim) jezikom (dialekti se seveda razlikujejo). Pri oblikovanju narodov tega tipa pa je že od poznega srednjega veka sodelovala delno tudi v zahodni Evropi državna oblika tkim. narodnih monarhij, v prostoru vzhodno od francoske meje pa je v istem smislu deloval poseben zgodovinski mit o nekdanji svobodi in državnosti med mnoge fevdalne države razdeljenih ali nesamostojnih narodov, ki si morajo to svobodo (in državnost) vnovič priboriti. Povsem v ta tip »jezikovnega« naroda spadajo Slovenci, sorazmerno vpliven je bil tudi pri Hrvatih in Srbih, čeprav se tu srečuje že z drugačnim nastajanjem narodnostnih entot ali skupin.

V drugem tipu, ki se širi na evropskem jugovzhodu in v milejši obliki tudi na vzhodu celine, se izražajo vplivi teokratske državne organizacije. Izrazit tip te države je bilo Osmansko cesarstvo, nekatere poteze pa so se izražale v razmerju med državo in cerkvijo tudi v Bizancu in prostorih bizantinske kulture. V tem tipu se je na etničnih prostorih z istim jezikom kot posebej pomemben delilni etnogenetski dejavnik uveljavilo versko razlikovanje, drobitev etničnih entot na tej podlagi pa je olajšala še novo drobitev na podlagi regionalnih avtonomij, delitev področij s posebnimi pravnimi statusi in močno mešanostjo raznovrstnih skupin prebivalstva. Naj kot primer navedem le teokratsko Osmansko cesarstvo, kjer se po veri niso delili le mestni deli (mahale), marveč je bilo po verski pripadnosti dolgo razdeljeno tudi sodstvo v rokah ustreznih cerkvenih inštitucij ali predstavnikov: ne samo za muslimane, marveč tudi za »zaščitene« pravoslavne in katoličane, pa še kaka druga upravna vprašanja. Iz teh posebnosti – delno povezanih tudi s posebnim družbenim položajem skupin prebivalstva z vojaškim značajem ali nalogami (na turški, avstrijski in beneški strani meje, v obdobju turške oblasti pa tudi v Stari Črni gori) – se je postopno oblikovalo razlikovanje med Srbi in Hrvati ter sprva (v Bosni) »Turki« in od 1969 »Muslimani« ter tudi tista neverjetna pomešanost skupin teh današnjih narodov, ki ni le posledica migracij samih na sebi. Obsežne migracije na ozemlju Moravske Srbije (po Cvijićevih terenskih raziskavah so obsegale po sredi 18. stoletja ponekod večino prebivalstva) v 18. in 19. stoletju so ostale brez takšnih posledic, ker jih tudi niso več spremljale navedene posebne oblike etnogenetskega procesa.

Za položaj jugoslovanskih narodov in zaradi njihove razporeditve tudi za njihovo pomešanost, kar je ustvarilo sorodne etnične manjšine na domo-

vinskem ozemlju drugega naroda (republike), je bila z ene strani usodna prav meja med obema navedenima različnima etnogenetskima tipoma, z druge strani pa tudi različni tipi kolonizacije s svojo zgodovinsko dediščino. Z ene strani gre za historične migracije agrarnega tipa po zemljiških gospodih, ki so želeli v srednjem veku uživati korist od pridobljenih zemljišč, to pa brez podložnikov ni bilo mogoče. Najizrazitejši primer te izrazito gospodarske kolonizacije s tujim agrarnim prebivalstvom, ker je bilo domačega premalo, je bila v zgodovini jugoslovanskih narodov pač srednjeveška kolonizacija karantanskega (slovenskega) ozemlja, od katerega je po tej poti zapadlo okr. 36.000 km² do 15. stoletja germanizaciji, medtem ko so ne tako maloštevilni jezikovni *otoki* južno od nove etnične meje, izoblikovane do okr. 1500 in ustaljene do srede 19. stoletja, večinoma izginili z asimilacijo že v srednjem veku, ostali pa z redkimi izjemami (Kočevsko, Kanalska dolina) do 18. ali 19. stoletja. Ob tem tipu so nastajala kompaktna etnična področja z dozorelo etnično mejo, kot je delila npr. do 1910 slovensko od romanskega (furlanskega in italijanskega) ozemlja med morjem in Karnskimi Alpami: delila je skoraj v vsem svojem poteku (po štetju 1910) povsem slovenske od povsem romanskih krajev (razen v dveh – Podgori in Devinu – je imel večinski narod celo v vseh obmejnih občinah nad 90% prebivalstva, pa tudi v obeh omenjenih nad 80%); podoben položaj je bil tudi na južnem Koroškem, kjer je bilo do takratne etnične meje po Czoernigovem etnografskem popisu 1846 (v območju današnje Avstrije) od 115.000 prebivalcev skoraj 89% Slovencev, na ozemlju današnjih utrakvističnih šol po odredbi iz l. 1945 pa od 88.894 kar 97,5% z vštetim prebivalstvom mešanih nekaj mest in trgov. Podobno je ostajal brez vpliva na spremembe tip individualnih ekonomskih migracij (Cvijičevih »metanastičnih gibanj«), kljub ponekod močnemu deležu priseljencev: to kaže prav tako hitro stapljanje priseljencev s staroselci v Moravski Srbiji v 18. in 19. stoletju, kot tudi npr. v slovenskih predelih hitro stapljanje individualnih kmečkih beguncev pred širjenjem turške oblasti v slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, enako kot hitro stapljanje slovenskih individualnih delavskih izseljencev v rudarska ali železarska področja severne Štajerske v 19. stoletju; primeri te vrste bi se dali še poljubno podaljšati. Povsem drugačno dediščino je ustvarjala načrtna kolonizacija skupin prebivalstva, včasih celo z različnim pravnim položajem, od državne oblasti – v Osmanskem cesarstvu že od 15. stoletja naprej, v Habsburški monarhiji zlasti v malo naseljenih območjih južne Ogrske po njeni osvojitvi izpod turške oblasti 1699 in 1718. Kot značilne primere kolonizacije te vrste, ki je ponekod večinsko prebivalstvo spreminjala v manjšino, drugod pa ustvarjala številne skupine novega manjšinskega prebivalstva, navajam z ene strani Makedonijo, z druge strani Vojvodino, pri tem pa seveda mislim na celotno Makedonijo in ne samo na njen vardarski del v Jugoslaviji. Zgodovinski rezultat okrog 1920 kaže v obeh primerih izredno pomešanost etničnih skupin, ki se v Vojvodini izražajo zelo jasno v prvem jugoslovanskem štetju 1921, ko je bilo od 1.380.000 prebivalcev po jeziku srbohrvaških govorcev le 37,2%, nemških 23,8%, madžarskih 27,7%, romunskih 5,4% in drugih slovanskih 4,9%, medtem ko za Makedonijo takšnih podatkov ni mogoče navajati (razdeljena je bila med štiri države, a celo v Jugoslaviji statistika ni izkazovala govorcev makedonskega jezika, da ne govorimo o položaju v drugih treh državah). Toda lastna makedonska zgodovina (Istorija na makedonskiot narod, II, 1969) ponazarja partijske dokumente iz l. 1924, da je

Makedonija »jedna kaša od nacija« s podatki, da so bili okr. 1900 v njej naseljeni Makedonci, Bolgari, Srbi, Turki, Grki, Vlahi, Albanci, Židi, Cigani itd. I. Katardžiev (Makedonsko nacionalno pitanje 1919–1930, Zagreb 1983) je skušal ta vprašanja podrobneje raziskati, vendar za Makedonijo kot celoto ni mogel doseči zanesljivih kvantifikacijskih številčnih podatkov.

Zgodovinski rezultat (do našega časa se je seveda še spremenil) je bil podoben, čeprav je njegovo izhodišče v obeh primerih dosti različno. V primeru Makedonije sega že v srednji vek (delno že v bizantinsko dobo, zlasti pa v čas 15. in 16. stoletja ob utrjevanju turške oblasti nad ozemljem, ki so ga pridobili po bitkah pri Marici in na Kosovem polju), medtem ko je zvezan vojvodinski položaj zlasti z državno kolonizacijo 18. stoletja, bodisi z naseljevanjem srbskega prebivalstva v zvezi z obrambo proti Turčiji bodisi z naselitvijo različnega poljedelskega prebivalstva (načrtno vendar zlasti nemškega) zaradi gospodarskega dviganja dežele in utrjevanja oblasti habsburške države nad njo. Za opredelitev razlik v tipologiji razvoja podrobnejši podatki gotovo niso potrebni, zadošča pa ugotovitev, da se v nekih posledicah kaže ta razvoj še do današnjega položaja. Navidez podoben položaj na Kosovem polju in v Metohiji je po svojem izvoru vendarle drugačen, ker naseljevanje Albancev (Škipetarjev) ni bilo rezultat državne kolonizacije, marveč samostojnega širjenja (muslimanskega) pastirskega prebivalstva, ki ga je pa res olajševala spremenjena politika osmanske države v razmerju do Srbov po okr. 1700 (ponekod tudi še s poznejšim začetkom); v tem položaju se je spreminjala etnična podoba pokrajine v bistveni podobi v albansko korist vse do 1912 (po 1878 celo vnovič v pospešeni meri).

Končno je treba opozoriti na različne posledice v današnji etnični podobi in vprašanjih njenega preučevanja tudi še v zvezi z različnimi tipi raznarodovanja (ne preproste naravne asimilacije!) v obdobju 19. in 20. stoletja. Tu navajam kot primere germanizacijo ob severni slovenski meji in etnične spremembe na Kosovem po 1878, pa tudi (v različnih obdobjih v različno smer – srbsko ali albansko) še v našem stoletju prav do sedanjega časa. V obeh primerih gre seveda za različno metodo, vendar za v nekem smislu primerljive rezultate. Obe vprašanji tudi nista enako dokumentirani (po različni naravi statističnih virov je to tudi neustvarljivo), ne le v zvezi z bojem za meje po 1918 in zlasti 1945/46, marveč tudi z interesi slovenske zgodovinske znanosti za ta vprašanja glede na preprosto dejstvo, da je gledala kot predmet svojega preučevanja vselej vse slovensko narodnostno ozemlje ne glede na različne meje, ki so ga delile, in da se je obrnila zgodovinska znanost o preteklosti tega tisoč let politično nesamostojnega (tuji oblasti podložnega) naroda sorazmerno zgodaj od dogodkovne zgodovine v zgodovino etničnih, družbenih in gospodarskih struktur tega naroda in njihovih sprememb.

Koroški primer je časovno krajši in ga je mogoče v celoti dokumentirati s statističnimi viri uradnega izvora, čeprav različne vrednosti, a o teh vprašanjih bom govoril pozneje. Koroško prebivalstvo (v današnjih deželnih mejah) je znašalo 1.1846 300.233 (Slovencev po jeziku v istem času 100–103.000 – 1/3), 1880 320.087 (85.051 – 26,6%), 1900 336.992 (75.136 – 22,3%), 1910 362.259 (66.463 – 18,3%), 1923 372.817 (37.292 – 10,1%), 1934 405.129 (26.706 – 6,6%), 1939 416.268 (44.708 – 10,7%), 1951 474.769 (42.095 – 8,9%), 1961 495.226 (25.470 – 5,14%), 1971

517.586 (17.014–3,2%) in 1981 528.023 (14.078–2,75%). Če se omejimo na ozemlje, ki je bilo 1945 z uredbo o utrakvističnih osnovnih šolah priznано kot slovensko ali mešano (za podlage sklepa prim. B. Grafenauer, Položaj koroških Slovencev in njegovi zgodovinski temelji, Zgodovinski časopis 37, 1983, 307–338, poseb. 319 sl.), se je v istem času povečalo število prebivalstva od okr. 89.000 l. 1846 na okr. 120.000 l. 1981, delež Slovencev v njem pa se je spreminjal takole: 1846 97,5%, 1880 85,8%, 1890 85,4%, 1900 77,6%, 1910 67,7%, 1923 38,4%, 1934 25,8%, 1939 42,0%, 1951, 36,4%, 1961 22,6%, 1971 13,3%, 1981 okr. 11%. V absolutnih številkah pomeni to v tem manjšem prostoru zniževanje števila od 86.600 slovensko govorečih (po uradnih statističnih podatkih) l. 1846 mimo 81.500 l. 1880 in 64.000 l. 1910 na 25.300 l. 1934, pa vnovič od 39.242 l. 1951 mimo 25.472 l. 1961 in 16.000 l. 1971 na okr. 13.000 l. 1981. Iz strnjenege etničnege ozemlja je vsaj po podobi uradne statistike nastala podoba bistveno zmanjšanege in razkrojenege etničnege ozemlja, ki je zamenjalo še do 1910 dosti sklenjeno slovensko ozemlje (po statistiki 1971 so imeli Slovenci izrazito večino le v eni obmejni občini in manjšo še v eni v Podjuni, pa v eni skoraj 50%, poleg tega okrog 40% v treh občinah in okrog 20% v sedmih (od vsega 36 občin, v katerih so ti podatki po mnenju deželnih oblasti pomembni). Po l. 1920 prvič in po l. 1945 drugič gre za etnociden proces, čeprav je bilo nasilje v pravem smislu uporabljano le v dveh krajših obdobjih (v prvem desetletju po plebiscitu 1920 do 1927 in v obdobju nemške okupacije Avstrije 1938 do 1945 z vsemi oblikami nasilja hitlerjevskega fašizma in njegovih številnih pristašev na Koroškem), sicer pa je šlo za družbeni in gospodarski pritisk, ki je ob družbenih promocijah v meščansko družbo ali ob prehodu iz slovenske agrarne v industrijsko delavsko plast najpogosteje imel za posledico tudi prehod iz slovenskega v nemški jezikovni krog.

Kosovski primer je seveda povsem drugačen tako po dokumentaciji in zaradi tega tudi po svoji nepopolni razvidnosti in težkemu osvobajanju iz podrejenosti neutemeljenim zgodovinskim mitom. Kosovski proces je bistveno starejši: Zanesljiva dokumentacija o preprosti in etnično skoraj enotni (srbski) podobi s skromno in le marginalno naseljenostjo Albancev (Šiptarjev) izvira iz imen srednjeveških darovnic in turških popisnih (davčnih) defterjev 15. in 16. stoletja za to ozemlje. Dodatno potrjujejo te podatke preiskave o metanastatičnih gibanjih na terenu v smislu Cvijićeve šole: v vseh krajih, ki so jih preiskave zajele, so pri albanskem prebivalstvu praviloma našle spomin na prihod po okr. 1700 ter na krajevni (del Prokletij) in plemenski (fila) izvor, ponekod (Kačanik) je po spominu prihod celo mlajši od 1800; le okr. 10% prebivalstva ni hranilo teh spominov. Opisni zgodovinski viri, ki potrjujejo spreminjanje te pokrajine iz daleč pretežno slovske (srbske) v mešano s postopno vse bolj prevladujočim deležem Albancev predvsem po l. 1700 (glavne prelomnice so okr. 1690/99 v zvezi z udeležbo Srbov v bojih zoper Turke na strani cesarske vojske in s kaznijo za to, nato v podobnem položaju po koncu druge vojne 1714–1718 ter seveda po preselitvi albanskih mudžahirov iz »novih krajev« Srbije po l. 1878 na Kosovo), se omejujejo na naštevanje in opisovanje dogodkov, ne vsebujejo pa podatkov, po katerih bi bilo mogoče te procese ovrednotiti glede na obseg (oz. množino) sprememb. Podatki te vrste se začenjajo šele z različnimi opisi 19. in začetka 20. stoletja, vendar nobeden med temi nima natančnosti in vrednosti uradnih popisov, marveč so pogosto pristranski celo tudi kot orodje takšne ali drugačne politike ali prepričevanja o njeni utemeljenosti.

Številke teh opisov o navzočnosti različnih narodnosti na Kosovu konec prejšnjega in v začetku našega stoletja se seveda razlikujejo glede na svoj izvor in usmerjenost avtorjev, a v bistvu je mogoče njihove podatke strniti v tri spoznanja: albansko prebivalstvo je na tem ozemlju v tem času doseglo že večino; srbsko je predstavljalo le še četrtno do petine, ob tem pa je treba vedeti, da je bilo tudi tu prebivalstvo zelo mešano, kot na velikem delu turške države, in da ni šlo le za navedeni dve etnični sestavini pokrajine; spričo teh procesov ni bilo več sklenjenega srbskega ozemlja, marveč je bilo srbsko prebivalstvo razbito in pomešano s drugimi etničnimi skupinami (zlasti seveda z Albanci). Rezultat je bil torej podoben kot v nekdanjem slovenskem delu Koroške, toda pot mnogo dolgotrajnejša in tudi metoda boja za naselitveni prostor veliko drugačna. Tu ni šlo (vsaj ne predvsem, čeprav poročajo tudi o tem) za etnično (ali versko) spreobračanje srbskih staroselcev v Turke ali Šiptarje, marveč predvsem za boj za prostor med pastirji (Albanci) in poljedelci (Srbi), ki je potekal v značilnih ostrih in brezobzirnih nasilnih oblikah patriarhalne kulture, še zaostrenih zaradi verskih nasprotij med predstavniki vladajočega muslimanstva in krščanskimi skupinami v teokratski mohamedanski državi v času, ko se je Osmanski imperij začel rušiti pod udarci držav krščanske Evrope.

Kvantifikacijske podatke nekoliko (števni kriteriji niso razlikovali jugoslovanskih narodov – razen Slovencev zaradi njihovega posebnega jezika!) podaja šele statistika iz dobe Jugoslavije. L. 1939 je bilo na Kosovu 645.017 prebivalcev, od tega neslovanov (poleg Albancev še Turkov, Romov itd. 422.827 – 65,6%, slovanskih starincev 162.896 – 25,2%, kolonistov iz dobe Jugoslavije pa 59.294 – 9,2% (D. Bogdanović, Knjiga o Kosovu, 1985, 190). Šele po 1948 so na razpolago podatki, ki kažejo hitro relativno in absolutno naraščanje Albancev (od 498.245 – 68,4% l. 1948 na 1.226.736 – 77,4% l. 1981) in do 1971 kljub absolutnemu naraščanju relativno upadanje števila Srbov in Črnogorcev, ki pa se je v desetletju 1971–1981 spremenilo tudi že v manjšanje absolutnega števila, kar se je zaradi povečanja izseljevanja po l. 1981 še povečalo (do 1981 prim. R. Petrović, Migracije u Jugoslaviji, Beograd 1987). Podobnost z rezultatom povsem drugačnih zgodovinskih procesov na Koroškem postaja s temi migracijami še vidnejša.

Oba primera sem navedel, ker sem želel z njima ponazoriti dejstvo, da za analizo položaja posameznih narodnostnih skupin nikakor ne zadostuje – kot si ponekod danes zamišljajo sociološki in geografski raziskovalci – le raziskovanje današnjega stanja. Šele globinska analiza glede nastanka današnjega stanja razkriva poleg zgodovinskih mitologij tudi silnice, ki vplivajo na današnji čas in njegova nasprotja v zvezi s položajem narodnostnih skupin (bodisi da gre za »Urangst« nemških koroških nacionalistov bodisi da gre za današnje ideološke spopade iracionalnosti med Srbi in Albanci na Kosovem v znamenju enopartijske oblasti brez poskusa o prepustitvi odločanja etnično neenotnemu ljudstvu v smislu demokracije in političnega pluralizma). Ta metodološka spoznanja hkrati opozarjajo na potrebo skrajne vestnosti pri obravnavanju teh vprašanj, tako glede zgodovine, kot tudi glede navajanja statističnih podatkov. Le kako naj ob podatkih, ki sem jih navedel o koroških Slovencih, »ocenim« NIN-ovega časnikarja (Petra Ignja), ki je zapisal, da »razpolaga s podatki, da je do začetka dvajsetega stoletja živelo na Koroškem tristo tisoč Slovencev, da jih je pa danes manj kot sto tisoč« (!?!), ali pa »cvet« makedonske inteligence, ki so določili, da je bilo »pred tridesetimi leti« (= 1961) na Koroškem še 25%

prebivalstva Slovencev (videli smo, da je kazala uradna statistika le še 5,14%) (NIN 1994, 19. 3. 1989, str. 8 in 41). Neznanje ni opravičilo za takšne nespametnosti, kajti o vsem tem obstaja literatura, po kateri se je mogoče poučiti o resnici. Nespametne trditve zaradi neznanja pa mečejo sramoto na človeka, ki jih je izrekel. Pa tudi na tistega, ki jih je brez spoznanja o takšni napaki posredoval javnosti.

Različna zgodovinska pot narodnostne skupine do današnjega položaja je pri njegovem razlikovanju pomembna v dveh pogledih. Z ene strani – kot smo že videli – z različnimi tipi rezultata, čeprav je res, da lahko pripelje do podobnega rezultata različna zgodovinska pot (prim. Vojvodino kot plod državne kolonizacije, Koroško kot rezultat ekonomske in kulturne /šola! / ter le v omejenih obdobjih nasilne germanizacije, a Kosovo kot rezultat spopada etničnih skupin na različnih stopnjah civilizacije v posebnih državnopolitičnih pogojih). Primerjava Slovenskega Primorja kot zgodovinsko zrasle strnjeno naseljene etnično enotne in dozorele pokrajine (tudi Beneška Slovenija spada v ta okvir!) in Istre z njeno pomešanostjo ne le slovensko-hrvaškega in italijanskega prebivalstva do 1945, marveč tudi s preslojevanjem različnih slovanskih in romanskih migracijskih slojev, kaže, kako morejo celo zelo podobni zgodovinski pogoji z nekaterimi dodatnimi vplivi ustvariti tipološko povsem različne zgodovinske rezultate. Tudi to je seveda pri metodologiji raziskovanja skrajno pomembno. Neupoštevanje zgodovinske poti pri nastajanju takšnih zgodovinskih rezultatov namreč lahko povzroči ne samo napake pri iskanju vzrokov za današnje stanje, marveč tudi pri ustvarjanju mitov, ki lahko bistveno zastrujejo današnja razmerja med narodi in narodnostnimi skupinami (naj kot primer navedem izenačevanje srednjeveške germanizacije in germanizacije v 19. in 20. stoletju, posploševanje italijansko-hrvaškega razmerja v Istri na vse romansko-slovansko razmerje v tej deželi v preteklosti, pa seveda marsikaj, kar prerašča v mit v današnjih srbsko-albanskih razmerjih na Kosovem – navedel bi lahko še mnogokaj podobnega le iz naše domače zgodovine).

Končno moram podčrtati – delno je bilo to razvidno tudi že iz povedanega – odločajo o možnosti, da preiščejo položaj narodnostnih skupnosti, tudi tipi današnjega režima. Kot je bilo v preteklosti odvisno od njihove civilizacijske stopnje, kakšni in kako popolni in zanesljivi viri so nastajali v njihovi upravni organizaciji, tako odloča stopnja njihove današnje kulture in demokratičnega humanizma, ali priznavajo obstoj različnih etničnih skupin in ali podpirajo njihov razvoj in s tem seveda tudi nastajanje različnih oblik virov, ki kažejo čim bolj resnično stanje takšnih narodnostnih skupin. Žal kažejo to vsakdanje skušnje ravnanja nestrpnih režimov (prim. nekdanjo Kraljevino Jugoslavijo, današnjo Romunijo, težnje po narodnostnem izenačevanju, ki se kažejo včasih v publicistiki današnje Jugoslavije in celo v kakih političnih nepremišljenih gibih kakega njenega organa ali kake ideologizirane skupine, pa tudi Grčijo, ravnanje s Slovenci na Koroškem, ki se izkazuje preprosto v njihovem »razvoju« in v nestrpnosti določenih močnih krogov do njih ves čas po obnovitvi avstrijske samostojnosti 1955 itd.). Oblika in izpovednost virov je namreč – poleg spoznanj o vprašanih zgodovine in zgodovinske mitologije, o katerih smo že govorili – temeljno izhodišče pri vsakem metodološkem vprašanju družboslovnih ved. Viri so namreč posrednik vseh naših znanj o vprašanih te vrste: to ne velja le za zgodovinarjeva spoznanja o preteklosti, marveč prav tako za družboslovna

spoznanja o sedanosti. Skrajno redka in tudi omejena so namreč vprašanja, ki jih je mogoče raziskovati z neposredno avtopsijo.

Temeljni vprašanja pri metodologiji raziskovanja etničnih skupin sta v bistvu le dve, čeprav je zlasti prvo razprto sorazmerno široko: najprej identifikacija prebivalstva, nato kvantifikacija podatkov o narodnostni skupini; druga naloga se seveda ne nanaša na vse kategorije prve, marveč le na nekatere njene strani, zlasti na tiste, ki so zvezane s statističnimi kategorijami. Znanstvene teze te vrste niso brez zveze s politiko in njenimi potrebami, žal pa njihovo obravnavanje včasih tudi ni osvobojeno njenega vpliva. Tudi tedaj, kadar je nespameten in objektivno škodljiv – kajti v vseh režimih velja načelo, da ima »država« v svojih trditvah prav. Svojim študentom sem v ponazorilo te trditve vsako leto navajal primer, kako je bilo treba po zahtevi pooblaščenega prestavnika Politbiroja KPJ 1946 obrniti »etnični aneks« našega memoranduma o vprašanjih avstrijske državne pogodbe, ki je bil namerjen v *informiranje* diplomatov o objektivnem stanju narodnostnih razmer na Koroškem in je izhajal od uradnega štetja prek poluradnih (cerkvenega, šolskega itd.) štetij do slovenskega privatnega in do pomožnih konstrukcij, v *propagandno* sredstvo za našo javnost z začetnim dokazovanjem neresnice – da je na Koroškem 120.000 Slovencev, ko jih je bilo v resnici mogoče resno dokazovati okr. 80.000 ali – z nekaj eufemizma – kvečjemu do 90.000. Toda politični račun je bil vzrok, da je Aleš Bebler jeseni 1945 v Londonu v intervjuju v državnem imenu trdil, da je Slovencev na Koroškem 120.000 in mi septembra po mojem odgovoru, da jih je 30.000 do 40.000 manj, nekoliko cinično povedal, da jih bom moral dokazovati pač 120.000, ker se država ne more motiti. Res je odtlej ta številka morala biti navzoča v naših razpravah o teh vprašanjih, le da je prilepljena v Koroškem zborniku tako, da se vidi, da ne gre za znanstveno argumentacijo, marveč za konstrukt, kar je Zwitter v svoji oceni (Zgodovinski časopis l. 1947) tudi naravnost povedal. V aneksu k memorandumu je bilo seveda drugače, a po povratku iz konference ministrov štirih velesil v Londonu mi je Kermavner, ki je bil poprej ves navdušen za uresničitev naloga Štefana Mitrovića v imenu politbiroja in je sam prevračal sestavne dele mojega prvotnega rokopisa v zaželeno propagandistično zaporedje, takoj ko sva se srečala, naravnost priznal: »Bogo, etnični aneks bi moral ostati tak, kot si ga ti sam napisal«. To priznanje seveda ni nič več pomagalo, kajti nespametno prepričanje povojne »javne« diplomacije, da je naloga diplomatskih aktov politična propaganda doma, je že omogočila sarkastično opombo angleškega diplomata, da »jugoslovanski elaborati o narodnostnem stanju na Koroškem niso vredni niti papirja, na katerem so natisnjeni«. Seveda bi ohranitev prvotne oblike gotovo ne pomagala do večjega uspeha pogajanj – znanstvena predstavitev na mesto propagandne pa bi gotovo onemogočila tako osmešenje. To je bil gotovo tudi vzrok za Kermavnerjevo samokritično priznanje. Stvari s tega področja bi bilo mogoče še nadaljevati. Tudi z navidez tako banalnimi vprašanji, zaradi česa je na tej ali drugi etnični karti izbran tak ali drugačen grafični prikaz istih statističnih podatkov. Tako na naši kot na italijanski strani imamo v zvezi z bojem za našo zahodno mejo v letih 1945 in 1946 vrsto zelo nazornih primerov bodisi za nesrečne vplive političnih propagandistov, ki so z nekaj neumnostmi povsem razvrednotili uporabnost resnega dela, bodisi za to, da je bila politikom napoti znanstvenikova objektivnost in jo je bilo treba zamenjati s propagandistično učinkovitejšo tehniko predstavitve istih podat-

kov. Za proseminarski pouk o tehniki znanstvenega dela in predstavitve njegovih rezultatov v resnično poštenu obliki – to je vselej znanstvenikova dolžnost – so bila seveda to vselej privlačna in tudi zelo poučna dejstva. Za to predavanje je dovolj le opozorilo nanja.

O vprašanju uradnih štetij prebivalstva imamo sicer poseben referat. Od mojega metodološkega pa se razlikuje v dveh stvareh. Z ene strani se omejuje le na problematiko po 1945, ki celo na Koroškem obsega le majhen del te problematike, z druge strani je usmerjen le v kritiko štetij brez ambicije, da bi vendarle ugotovil resnično etnično stanje v pokrajini, kar je bilo vsaj meni kot zgodovinarju ob raziskovanju struktur vselej temeljna naloga in tudi poglobljeni zastavljeni cilj dela. Brez tega je kritika metode štetij le prvi del s tem zvezane naloge: sredstvo za kritično ovrednotenje uradnih podatkov.

Uradna štetja prebivalstva, ki vsebujejo tudi številne kriterije za razlikovanje etničnih skupin prebivalstva (»narodnostno štetje«), ki so ga začeli uvajati v štetja prebivalstva v drugi polovici prejšnjega stoletja, imajo navploh za to vprašanje največji znanstveni ugled in gotovo v nekaterih sestavinah (število prebivalstva, kritični datum štetja na vsem ozemlju, upoštevanje mnogih kriterijev, ki jih ni mogoče zbrati brez sodelovanja vsega prebivalstva itd.) veliko prednost pred vsako drugo obliko štetja. Vendar pa je prav vprašanje narodnostnega ali jezikovnega štetja pogosto stvar politične manipulacije, glede na vplive politike tako na številne kriterije kot na izvedbo štetja ali celo način, kako so objavljeni rezultati štetja.

Številni kriteriji razlikujejo najprej med (sorazmerno redko) neposredno izjavo o narodnostni pripadnosti, ki jo je zaradi izrazito subjektivne narave bistveno lažje manipulirati na škodo manjšine (prim. na Koroškem razliko glede podatkov o slovenskem materinskem jeziku in narodnostni pripadnosti l. 1939, ki sta bili v rezultatih v razmerju 6:1, ali podobno razliko med podatki štetij 1971 in 1981 po jeziku ter »štetja posebne vrste« 1976 v isti deželi). Običajnejše je štetje po jezikovni pripadnosti, kjer sta pomembni dve stvari: opredelitev značaja jezika (družinski ali materinski kot objektivnejši kriterij s težiščem na osebi popisovanega, ali »občevalni« / Umgangssprache kot subjektivnejši kriterij s teoretičnim težiščem na okoličini). Kriterij »občevalnega jezika«, ki je bil uporabljen v stari Avstro-ogrski in je v prikriti obliki navzoč pri avstrijskih štetjih tudi še danes, je zelo kritično analiziral hkrati s pretresom pomembnih napak pri štetjih Emil Brix v svoji veliki monografiji *Die Umgangssprache in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation (Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910)*, Wien/Köln/Graz 1982, ki že v svojem naslovu izraža temeljno smer dela. Posebnega pomena je bila pri tem še izvedba štetja, ker je praviloma v vseh podeželskih občinah omogočala popisnim komisijam močan vpliv na popisovane, ker niso mogli izpolnjevati popisnih obrazcev sami. Pri stari avstro-ogrski statistiki je bila seveda odprta dvojna pot h kritični analizi vrednosti teh podatkov: podatki so bili za vsa štiri štetja 1880–1910 objavljeni po krajih in je bilo mogoče nenormalne skoke natančno ugotoviti, to pa so statistične in zgodovinske analize tudi napravile. Poleg tega pa so štetja zajemala tudi podatke o domovinski občini popisanih oseb (o njihovem izvoru, včasih celo o rojstni občini in s tem o migracijah), kar je na etnično sklenjenih različnih področjih omogočilo tudi sklepanje o zanesljivosti prijave jezika (za Slovence v mestih na Štajerskem ter v Celovcu in na nemškem ozemlju na Štajerskem se je

pokazalo, da izkazuje štetje po jeziku le okrog desetine do petine števila rojenih in priseljenih Slovencev).

V takih primerih je potrebno pri kvantifikaciji podatkov o etničnih skupinah poseči seveda po pomožnih, poluradnih oblikah različnih štetij – npr. po podatkih o jezikovni pripadnosti otrok v obvezni osnovni šoli ali o cerkvenem jeziku v zvezi s podatki o številu vernikov po župnijah – in prenesti rezultate takšnih preiskav na celotno število prebivalcev. Posamič so viri te vrste seveda manj trdni kot podatki uradnega štetja (in tudi manj ugledni v znanosti, pri čemer se je gotovo treba zavedati, da rezultati vsakega uradnega štetja gotovo izražajo neka življenjska dejstva tudi pri manjšini). Toda v večji skupini uporabljenih virov morejo postati poluradna štetja tudi zanesljiv kazalec resničnega stanja, zlasti ko kritična analiza uradnega štetja sama pokaže njegovo nezanesljivost.

Tretja možnost se odpira s privatnimi štetji, ki so pa nasploh enako ali še bolj izpostavljena tendenci. Zelo poučne so v tem pogledu bistvene razlike v podatkih iz zadnjih desetletij turške države o etnični pripadnosti prebivalstva v različnih pokrajinah (npr. v Makedoniji, na Kosovem itd.). Po takih sredstvih je mogoče poseči le v primerih, za katere ni uradnih statističnih podatkov ali pa ob njihovih očitnih potvorbah ni na razpolago vsaj poluradnih števnih podatkov za ugotavljanje resničnega stanja. Enako stroga kritičnost kot pri uporabi teh virov je potrebna tudi pri uporabi ocen o številu pripadnikov različnih etničnih skupin, ki jih uradna štetja prikrivajo, zlasti kadar imajo globalni značaj za širša geografska območja. Gotovo je v takih primerih mnogo lažje dokazati nezanesljivost štetja kot podati kolikor mogoče zanesljivo oceno resničnega stanja. Bolj zanesljivi so v tem pogledu le rezultati minianaliz posameznih krajev po dobrih poznavalcih (če mogoče po domačinih) v obliki anket, ki podatke statistike včasih bistveno korigirajo vsaj glede znanja jezika manjšine (primer A. Moritscha in H. Janschitzza za nekatere kraje v spodnji Ziljski dolini iz zadnjega desetletja), včasih pa seveda pokažejo tudi obratno razslojevanje manjšinske etnične zavesti, ki je samo štetje v teh oblikah ne registrira (prim. poročilo Fr. Merkača in M. Jurič o anketi iz l. 1983 v Dobu pri Pliberku /O vaškem vsakdanu, 1984/ in poročili A. Rebula-Tuta o anketi med tržaškimi delavci /La questione nazionale a Trieste, 1980/ in E. Sušiča in D. Sedmaka o podobnem vprašanju /Tiha asimilacija, Trst 1983/). Med stvarmi, ki jih je mogoče odpraviti le z znanstvenim in kritičnim razpravljanjem ter morebiti s terenskim delom, spada seveda tudi korektura uradnih predpisov za štetje, kadar kaka država bodisi zanika obstoj manjšine (prim. razmerje Bolgarije in Grčije do Makedoncev) in ni njenega jezika med navodili za izvedbo štetja ali kadar se skuša s temi navodili ustvariti napačna podoba o jezikovni strukturi in postanejo podatki spričo tega premalo razvidni (prim. štetji 1921 in 1931 v Jugoslaviji, ko so bili razen Slovencev s posebnim jezikom vsi drugi Slovani šteti le s kategorijo »srbo-hrvaškega« jezika, tako da so s to kategorijo prekrti po tedanji etnični delitvi Hrvati, Makedonci, Srbi, Bolgari, po sedanji še Črnogorci in Muslimani, in da je mogoče izračunavati njihovo tedanje število le še s kakimi dodatnimi in manj zanesljivimi kriteriji in raziskavami). Ob takih raziskavah so seveda izredno pomembne tudi ankete ob obisku širših območij za ugotovitev globalnih vprašanih položaja posameznih manjšin. Delo takšnih anket (v obliki obiskov komisij strokovnjakov) pa je v izredno veliki meri odvisno od režima v ustrezni državi in posebej od njenega razmerja do manjšinskih

vprašanj, enako močno pa tudi od indoktrinacije članov manjšine s strani oblasti in političnih organizacij v tej državi.

Druga stran etnične identifikacije in kvantifikacije manjšine se nanaša na druge pojavne oblike njenega življenja. Statistični preiskavi najbližje je neposredno politično življenje, izraženo z volitvami, čeprav je seveda to omejeno le na države z večstrankarskim političnim pluralizmom. Vendar so le redki primeri, ko niso glasovi pripadnikov manjšine razpršeni po različnih strankah, tako da zahteva ugotavljanje te oblike politične identitete še dodatne raziskave, zlasti če je število strank veliko in če imajo nadnarodni (državni itd.) značaj. Druga oblika te identifikacije se izraža v posebnih manjšinskih gospodarskih ali kulturnih organizacijah in njihovih prireditvah. Tudi v tem pogledu so stališča režimov različna in se spreminjajo celo tudi pri istem režimu (prim. tudi spremembe v Jugoslaviji v zvezi z različnimi narodnimi kulturnimi društvi in organizacijami, npr. v zvezi s srbskimi kulturnimi organizacijami zunaj Srbije v začetku sedemdesetih let). Tudi življenje, delo in prireditve takšnih organizacij omogočajo ne le identifikacijo usmerjenosti narodnostnih skupin, marveč tudi kvantifikacijo njihovega obsega in intenzivnosti življenja.

Za etnično identifikacijo in še posebej za notranjo trdnost manjšinskih skupin so bistvenega pomena še druge kulturne inštitucije, posebej šola in cerkev in vloga ljudskega jezika v njima. To so stvari, ki jih je mogoče raziskovati le večdisciplinarno (poleg zgodovine in v nekaterih stvareh tudi pred njo so tu poklicane psihologija, sociolingvistika, pedagogika, sociologija in raziskovanje vsakdanjega ljudskega življenja ipd.). Nesporno pa se kaže v celi vrsti primerov bistveni pomen teh oblik za preživetje manjšin in za ohranitev njihove identitete. Kot primer je mogoče navesti prvo utrakvistično šolo na Koroškem (izoblikovano 1869–1892) za napredovanje germanizacije med obema vojnoma, pa vnovič spremembe v šolski organizaciji po 1958 za vnovični germanizacijski pritisk v našem času. Enako je mogoče pokazati na pomen slovenske gimnazije v Celovcu za okrepitev slovenske manjšine v srednjem družbenem sloju (inteligenca), o pomenu cerkvene povezave pa so pogosto pričali ne le zgodovinski procesi v pokrajinah z ogroženim slovenskim življenjem (Koroška, do 1918 deli Štajerske, med obema vojnoma Slovensko Primorje), marveč tudi ohranjanje slovenskega življa med izseljenci v različnih delih sveta.

Vse navedeno dokazuje, kako pomemben je študij teh sestavin za spoznavanje manjšinskih skupin, včasih tudi kot nadomestilo za druge manjkajoče vire ali življenjske pojave. Šele kadar se vse drugo zapre, pa nastopajo – prisiljene v to – znanosti, ki skušajo dokumentirati manjšinske skupine z metodami, ki so značilne za različne zgodovinsko usmerjene znanosti (ne le zgodovino samo na sebi z vsemi dostopnimi zgodovinskimi viri, ki včasih pač omogočajo tudi teoretični poskus kvantifikacije manjšine po pokazateljih populacijskega razvoja, marveč jezikoslovja, različnih smeri preučevanja kulture in literature ter terenskih virov za njihovo delo itd.). To delo je res praviloma le dopolnilo vsega drugega, a včasih postane neizogiben začetek poti k boljšemu znanju o kaki narodnostni skupnosti.